

Expertteam Ouderverstoting/complex omgangsproblematiek

Tussenrapportage

Juni 2020

Inleiding

Contactverlies tussen kinderen en ouders na een scheiding is een actueel en urgent vraagstuk. Het contactverlies is vaak betekenisvol en belastend voor de betreffende ouders en kinderen (en hun families en vrienden) en heeft negatieve korte- en langetermijneffecten voor ieders levensgeluk en relatieontwikkeling. Het Expertteam Ouderverstoting/complexere omgangsproblematiek (hierna expertteam) is per 1 juli 2019 ingesteld door de minister voor Rechtsbescherming, ter uitvoering van de motie van het Tweede Kamerlid Westerveld (GroenLinks). In de motie is de regering verzocht op korte termijn concrete oplossingen voor het probleem van ouderverstoting te laten uitwerken door een onafhankelijke commissie in samenwerking met ervaringsdeskundigen.¹ In dit rapport doet het expertteam tussentijds verslag van zijn voortgang.

De woorden 'complexere omgangsproblematiek' heeft het expertteam op eigen initiatief aan zijn naam toegevoegd. Het expertteam wil hiermee duidelijk maken dat ouderverstoting een onderdeel is van omgangsproblematiek, en daarvan vaak het sluitstuk vormt. Als omgangsproblematiek kan worden voorkomen, behoedt dat mogelijk ook voor situaties van ouderverstoting. Om deze reden staat complexere omgangsproblematiek, wanneer die leidt of kan gaan leiden tot verlies van contact van een kind met zijn ouder, ook op de agenda van het expertteam.

De planning was om vóór 1 juli te rapporteren. Vanwege de complexiteit van de opdracht alsmede de uitbraak van COVID-19, zijn de werkzaamheden van het expertteam vertraagd en zal het eindrapport in het najaar van 2020 worden opgeleverd. Het expertteam doet hierbij tussentijds verslag van de activiteiten en werkzaamheden in de periode juli 2019 tot medio juni 2020. Ook komt in dit verslag naar voren welke inzichten het expertteam tot nu toe heeft opgedaan.

Hoewel we op dit moment nog geen eindconclusies kunnen trekken, heeft het expertteam reeds een aantal thema's geïnventariseerd die van belang zijn bij de aanpak van de betreffende problematiek. Daarnaast heeft het expertteam al één aanbeveling geformuleerd. Het doel is deze zo spoedig als mogelijk te implementeren in de huidige (experimentele) ontwikkelingen in de aanpak van scheidingen binnen het Programma Scheiden zonder Schade.

Opdracht expertteam

In de opdracht aan het expertteam zijn de volgende aandachtspunten opgenomen:

- de methodieken waarmee verschillende (juridische en gedragswetenschappelijke) professionals signalen van ouderverstoting adequaat in kaart kunnen brengen;
- de benodigde kennis (en de lacunes daarin) bij de betrokken professionals en een plan om de lacunes te dichten;
- de (preventieve) interventies om tijdig en effectief te kunnen ingrijpen.

Het expertteam maakt daarbij gebruik van de inzichten en uitkomsten van relevant (internationaal) onderzoek en literatuurstudies, de richtlijn Scheiding en problemen van jeugdigen van het Nederlands Jeugdinstituut, de opbrengsten van de Divorce Challenge en de actielijnen en oplossingsrichtingen uit de 'Agenda voor Actie - Scheiden... en de kinderen dan?'. Het expertteam heeft hierbij in het bijzonder aandacht voor de onderstaande acties, zoals beschreven zijn in deze agenda:

¹ TK 2019-20120, Aanhangsel van de handelingen, 2336.

- Bevorder de bewustwording dat het kind recht heeft op zorg door en contact met beide ouders;
- Stimuleer interventies voor de individuele ouder;
- Stimuleer het 'parallele ouderschap' bij een eenmaal geëscaleerde scheiding;²
- Verken de mogelijkheden tot verplichte therapie voor de individuele ouder bij psychiatrische problematiek;
- Heroverweeg het vereiste van toestemming van beide ouders voor therapieën of interventies³;
- Overweeg – in navolging van België – strafbaarstelling van het voortdurend frustreren van omgangsregelingen;
- Borg dat in de opleiding van de relevante beroepsgroepen aandacht is voor de verschillende aspecten van relatie- en scheidingsproblematiek (waaronder het fenomeen van ouderverstoting) en maak daartoe zo nodig resultaatafspraken met de opleidingsorganisaties;
- Bevorder opleiding, kennisopbouw en competentietraining, en vooral het lerend vermogen van de professionals in dialoog met alle betrokkenen;
- Investeer in methodieken van waarheidsvinding en zorg dat met oog daarop er adequate verbindingen zijn tussen het juridische deel van het scheidingsproces en de hulpverlening. Sluit aan bij het Actieplan Waarheidsvinding (nu Actieplan Verbetering Feitenonderzoek)⁴;
- Onderzoek in samenspraak met de Nationale Politie de mogelijkheden van de inzet van deskundig politiepersoneel, zowel voor het vroegtijdig signaleren als voor de waarheidsvinding en naleving van omgangsregelingen.

Naar aanleiding van het Algemeen Overleg dat de minister voor Rechtsbescherming op 11 december jl. met de Tweede Kamer had, is het expertteam verzocht in gesprek te treden met de politie. Dat om te bezien op welke wijze de politie (preventief) kan optreden in situaties waarin omgangsregelingen niet worden nageleefd.

Samenstelling expertteam

Het expertteam bestaat uit de volgende leden:

- mr. Cees van Leuven (voorzitter), raadsheer bij het Gerechtshof 's-Hertogenbosch
- prof. mr. Maurits Barendrecht, hoogleraar innovatie rechtssysteem aan de Universiteit van Tilburg en research director bij HiiL Innovating Justice
- Sil van Beekum, beleidsadviseur Raad voor de Kinderbescherming
- drs. Gerda de Boer MSc., orthopedagoog NVO, familie- en forensisch mediator, bijzondere curator en docent
- drs. Heleen Koppejan-Luitze, levensloopsycholoog NIP, bijzondere curator, docent en promovenda
- drs. Jurjen Tak, orthopedagoog-generalist, klinisch psycholoog-big n.p. en supervisor
- prof. dr. Louis Tavecchio, psycholoog en emeritus hoogleraar pedagogiek
- drs. Corine Rijnberk, psychiater

Het expertteam wordt ondersteund door een ambtelijk secretaris van het ministerie van Justitie en Veiligheid.

² Parallele ouderschap is geen bewezen effectieve interventie. Het expertteam neemt in zijn onderzoek de mogelijkheden mee voor toepassing hiervan in situaties van (dreigend) contactverlies.

³ Dit betreft de toestemming van beide ouders voor therapieën of interventies voor de kinderen.

⁴ Actieplan Verbetering Feitenonderzoek in de Jeugdbeschermingsketen. Tweede Kamer, vergaderjaar 2017-2018, Kamerstuk m31389, nr. 622 en Samen werken aan feitenonderzoek, 2020, B. Rijbroek e.a.

Werkwijze en activiteiten

Het expertteam is het afgelopen jaar tenminste eens per maand plenair bijeengekomen. Naast de plenaire bijeenkomsten, hebben de expertteamleden zich verdeeld over verschillende werkgroepen, die elk andere onderwerpen voor hun rekening nemen. Het expertteam richt zich op de onderwerpen zoals die terugkomen in de opdracht. Het gaat dan (niet limitatief) om de volgende onderwerpen:

- a) bewustwording gericht op het voorkomen van contactverlies;
- b) vroegsignalering (zowel door het sociale netwerk als door professionals);
- c) screening, diagnostiek en analyse;
- d) adequaat onderzoek naar risicovolle situaties (misbruik, mishandeling en huiselijk geweld);
- e) drang en dwang in geval van complexe omgangsproblematiek en in geval van handhaving van het niet nakomen van omgangsregelingen.

Het expertteam voorziet zich conform zijn opdracht van informatie door het raadplegen van (inter)nationaal onderzoek, aanspreken van specifieke deskundigheid en het anoniem bespreken en analyseren van relevante casuïstiek.

Afbakening vraagstuk en gemeenschappelijke taal

Het vraagstuk waarover het expertteam zich buigt kent vele gezichten. We hebben er allereerst naar gestreefd een afbakening van het vraagstuk te formuleren. Daaruit volgt ook een begripsbepaling die op termijn een gemeenschappelijke taal mogelijk maakt. Om het werkveld te omlijnen, werkt het expertteam (voorlopig) met de volgende begrippen:

1. Het expertteam gebruikt de algemene term 'contactverlies' om het verschijnsel aan te duiden waarbij een kind en ouder na scheiding het contact met elkaar verliezen, zonder daarbij naar enige onderliggende oorzaak of dynamiek te verwijzen.
2. Voor de grote variatie aan problemen en interactiepatronen die kunnen leiden tot verlies van het contact tussen een kind en een ouder hanteert het expertteam de term 'complexe omgangsproblematiek'. De term 'omgang' verwijst hier naar contact tussen ouder en kind, ongeacht de juridische status van de ouder, dus ongeacht of één of beide ouders ouderlijk gezag hebben. Wanneer een ouder de intentie heeft om zijn kind niet naar de andere ouder te laten gaan terwijl het kind dat op zich wel wil, spreken we van het blokkeren van omgang.
3. Voor de specifieke systeemdynamiek waarbij sprake is van dusdanig vastgelopen ouderinteractie en/of het gedrag van één van de ouders een doorslaggevende rol speelt bij het (dreigend) verlies van het contact tussen een kind en een ouder is het lastig een term te kiezen zonder bijbetekenissen. Bijbetekenissen kunnen de beeldvorming een vorm geven die niet altijd recht doet aan de onderliggende complexiteit. De term 'ouderverstoting' blijkt, ook uit de eerste raadpleging van ervaringsdeskundigen, in die zin beladen dat deze term de indruk wekt dat het kind een ouder verstoot. Wij willen echter hierbij benadrukken dat het kind in deze situaties niets valt te verwijten. Voorlopig, tot uit het veld sterker beargumenteerde aanwijzingen komen om een andere vertaling te kiezen, hanteert het expertteam de oorspronkelijke Engelse term: parental alienation, afgekort tot PA.

Oriëntatie gedragswetenschappelijke interventies

Het expertteam heeft één gezinsdagbehandeling en twee gezinsklinieken bezocht. Het doel was een verkenning in hoeverre gezinsklinieken hun behandelmethoden kunnen uitbreiden met complexe omgangsproblematiek en welke behandeluitgangspunten essentieel zijn bij dergelijke problematiek. Deze klinieken leggen verschillende accenten, maar de overeenkomsten zijn dat het om meervoudige en complexe gezinsproblematiek gaat. Wij constateerden dat wetenschappelijke kennis uit verschillende gedragswetenschappelijke theorieën wordt toegepast, afhankelijk van de vraagstukken die zich voordoen. Gebleken is dat gezinsbehandeling altijd verandering of zelfs verbetering geeft. Ook is specifiek aandacht besteed aan de implicaties van partnergeweld voor de keuze van interventies.

Oriëntatie juridische interventies

Er heeft een eerste verkenning plaatsgevonden naar de mogelijkheden voor (preventieve) inzet van de politie bij de handhaving van omgangsregelingen. Hiervoor is onder andere het onderzoek naar de naleving van contact- en omgangsafspraken na scheiding een informatiebron.⁵ Het expertteam exploreert in hoeverre eventuele juridische en gedragswetenschappelijke interventies bij complexe omgangsproblematiek kunnen aansluiten bij de experimenten met een nieuwe scheidingsaanpak die binnen het programma Scheiden zonder Schade worden uitgevoerd.

Samenwerking ervaringsdeskundigen

In de opdracht van het expertteam komt de samenwerking met ervaringsdeskundigen uitdrukkelijk naar voren. Het expertteam vat dit serieus op. Allereerst heeft het expertteam het onderzoeksbureau Triqs ingeschakeld om onderzoek te doen naar de ervaringen en de mening van ouders en (inmiddels) (jong)volwassen kinderen die contactverlies met één of beide ouders meemaakten. Hiertoe zijn speciale vragenlijsten ontwikkeld en verspreid onder ervaringsdeskundigen. In focusgroepbijeenkomsten met (een deel van) de bevraagde ervaringsdeskundigen zijn daarna gesprekken gevoerd, mede op basis van de voorlopige uitkomsten van de vragenlijsten. Deelnemers is daarbij zowel in de vragenlijsten als tijdens de focusgroepbijeenkomsten expliciet gevraagd naar hun ideeën over mogelijke oplossingsrichtingen. Ten tijde van het schrijven van deze tussentijdse rapportage zijn beide trajecten nog in uitvoering.

Met vertegenwoordigers van belangenverenigingen waarin ervaringsdeskundigen zich hebben verenigd, plannen we gesprekken over het vervolg van de bevindingen en de oplossingsrichtingen omtrent de eerder in dit hoofdstuk genoemde onderwerpen (a tot en met e). De uitkomsten hiervan komen in de eindrapportage aan de orde.

Raadpleging deskundigen

Het expertteam zal de bevindingen en ideeën ook aan verschillende deskundigen voorleggen om deze te spiegelen en daarmee een stap verder te komen in de verificatie.

⁵ M.V. Antokolskaia (ACFL, VU Amsterdam), C.G. Jeppesen de Boer (UCERF, UU), G.C.A.M. Ruitenbergh (ACFL, VU Amsterdam), W.M. Schrama (UCERF, UU), I.E. van der Valk (Faculteit Sociale Wetenschappen, UU) en P. Vrolijk (Faculteit Sociale Wetenschappen, UU), Naleving van contact-/omgangsafspraken na scheiding: een rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk perspectief, WODC, januari 2019.

Tussentijdse aanbeveling

In het programma Scheiden zonder Schade (hierna programma) wordt invulling gegeven aan de ambitie in het huidige regeerakkoord om knelpunten bij scheidingen te voorkomen, en in de aanpak daarvan het belang van het kind voorop te stellen. Een belangrijk element daarin is dat de huidige procedure van formele scheiding bij de rechter te veel gekenmerkt wordt door het toernooimodel en daarmee te weinig is (in-)gericht op de-escalatie en op 'empowerment' van de scheidende partners, hun kinderen en hun netwerk.

Het expertteam benadrukt dat het toernooimodel bezwaarlijk is in scheidingszaken. Het expertteam wijst op het belang van de herziening van het toernooimodel, zodat de aanbevelingen van het expertteam kunnen landen in een de-escalerende omgeving. Daarin hebben de aanbevelingen interventies aanzienlijk meer kans van slagen. Juridische procedures worden in de literatuur veelvuldig genoemd als risicofactor voor kinderen en voor escalatie, terwijl een procedure bij de overheidsrechter conflicten juist zou moeten beheersen. Het model van de rechtsstrijd bemoeilijkt niet alleen het vinden van werkbare oplossingen tussen de ouders, maar bemoeilijkt ook het werk van de professionals die als (neutrale) derden in de procedure worden betrokken. Dat geldt zeker als veelvuldig wordt geprocedeerd en beroepen worden ingesteld.

De experimenten die in de regiolabs worden overwogen gaan uit van vrijwillige deelname door de ouders. Begeleiding door een gezinsvertegenwoordiger hierin gebeurt ook op basis van vrijwilligheid. Ditzelfde geldt voor de gebruikmaking van de alternatieve procedure waarin ouders gezamenlijk een verzoekschrift kunnen indienen bij de rechter. Het expertteam constateert dat veelvuldig is gebleken dat de-escalerende procedures bij de rechter op vrijwillige basis weinig effect hebben, zeker als sprake is van complexe problematiek.

Aanbeveling

Het expertteam acht de kans groot dat bij vastlopende interacties een ouder onwelwillend is en zich (uiteindelijk) onttrekt aan de begeleiding door de gezinsvertegenwoordiger. Omdat juist het verstrijken van tijd een cruciale factor is in de ontwikkeling van PA, zou dit de PA-problematiek enkel vergroten, met alle risico's van dien. Om dit knelpunt te ondervangen, doet het expertteam de aanbeveling om gedurende de experimentperiode van het programma in tenminste één regio alle zaken in Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek die verband houden met of voortvloeien uit geschillen tussen ouders exclusief door de gezinsvertegenwoordiger bij de rechter te laten aanbrengen, ook in het geval dat de ouders een eigen advocaat hebben. De advocaat of de advocaten kunnen hun cliënt(en) tijdens deze experimentele procedure (blijven) ondersteunen; echter, de regie in de procedure moeten zij aan de gezinsvertegenwoordiger laten. Het expertteam beschouwt het in praktijk brengen van deze aanbeveling realistisch door gebruik te maken van de Tijdelijke Experimentenwet Rechtspleging.

Aandachtspunt

Het expertteam signaleert verder dat op gedragswetenschappelijk gebied een stapeling van interventies negatief werkt. Kinderen en ouders moeten in die stapeling te vaak hun verhaal doen en raken het vertrouwen kwijt in de professionals. Het expertteam zet erop in dat correcte diagnostiek en analyse in een vroeg stadium de dynamiek onderliggend aan de omgangproblematiek in kaart brengt, zodat het gezin op de juiste plek terechtkomt met de juiste interventie. Kennis van de dynamiek in complexe scheidingsituaties, waaronder PA, is hiervoor noodzakelijk.